

**Ambrózy Gábor: Gróf Batthyány Tivadar
(1729–1812), egy vállalkozó főnemes gazdasági
szerepvállalásai a 18. század végén**

Tézisfüzet

Károli Gáspár Református Egyetem

Történelemtudományi Doktori Iskola

Témavezető: Prof. Dr. habil. Kurucz György CSc.

Történelemtudományi Doktori Iskola, vezető: Prof.
Dr. Hermann Róbert DSc.

Budapest, 2023

A kutatás célja

Az értekezésben egy dunántúli és horvátországi birtokokkal rendelkező arisztokrata, gróf Batthyány Tivadar (1729–1812) hivatali pályaképe, gazdasági szerepvállalásai, magánéleti viszonyai, a köz érdekében végzett tevékenységei és ehhez kapcsolódóan politikai pamfletje kerültek bemutatásra. Ezt, az alapvetően gazdasági fókuszú életrajztól igyekeztünk elhelyezni a korszak, a felvilágosult abszolutizmus gazdaságtörténeti diskurzusában. Elsősorban egy olyan gazdaságtörténeti fókuszú életrajzról¹ van szó, amelyben bemutatásra kerül, milyen életpályalehetőségek álltak egy magyar főnemes előtt, aki az árutermelésbe és kereskedelembe bekapcsolódva igyekezett gyarapítani javait a felvilágosult abszolutizmus évtizedeiben. A doktori értekezés alanyának, Batthyány Tivadarnak a pályáját atipikusnak tekinthetjük a korszak társadalmi elitjének karrierválasztásait vizsgálva: a kereskedelem, az infrastruktúra-fejlesztés és a manufaktúra-üzemeltetés nem közkedvelt pályák a főrendi nemesség körében. Az értekezés célja, hogy eddig nem használt levéltári és közgyűjteményi források alapján bemutassuk Batthyány Tivadar gazdasági szerepvállalásait és megvizsgáljuk, hogy ez a karrier hogyan illeszkedik a korszak más főrendi nemesek

---

¹ Az életrajzírás elméleti megközelítéséhez lásd: Bödeker 2003., Röckelein, 1993., Loriga, 1996. 209–231.

pályáivéhez, illetve a tereziánus és jozefinus időszak gazdaságpolitikai tendenciáihoz. Pályája, tevékenysége és röpirata rámutatnak a felvilágosult abszolutizmus Magyarországot érintő (gazdaság)politikájára és mikroszinten értelmezhetővé teszik a központosító, birodalmi érdekeket szem előtt tartó gazdasági és közpolitikai döntéseket. Ez a mikrotörténeti megközelítés lehetővé teszi az egyén – jelen esetben egy igen különleges egyéniség – döntéseinek értelmezését, a korszak adta kihívásokra adott válaszainak vizsgálatát, egyúttal magának a korszaknak is egyfajta alulnézeti képét rajzolja meg.

A kutatás további céljai közt szerepelt Batthyány önjáró hajójának lehető legpontosabb leírása, méretezésének, külső-belső kialakításának feltérképezése, a hajót mozgásba hozó, hajótestbe épített szerkezet, a *Batthyánysches Wassermaschine* modellezése. Választ kerestünk arra is, mik voltak azok, a korszak vízi teherszállítására jellemző körülmények, amik a grófot egy ilyen speciális hajó megépítésére ösztökélték. Végül de nem utolsó sorban, 1790-ben, G.T.B. monogrammal kiadott antijozefinista röpiratának összehasonlító elemzését végeztük el. A szöveg magyar fordítása, számos, eredetileg francia nyelven megírt magán- és üzleti levél mellett itt olvasható először.

A felhasznált források

H. Balázs Éva egy 1975-ös tanulmányában, ami a nyugat-európai szellemi áramlatok magyarországi recepcióját vizsgálja, szinte felhívást tesz közzé Batthyány Tivadar személyével kapcsolatban: „Ez a lendületes, indulatos mágnás akár egy monográfiát is megérdemelne.” Hozzáteszi ehhez, hogy első lépésnek tekinthető Mialkovszky Mária 1972-es disszertációja.² Mialkovszky 95 oldalas dolgozata valóban jelentős lépés volt a gróf könyvtárának, és bizonyos gazdasági szerepvállalásainak feltárásában, azonban ez a munka sok tekintetben torzó maradt a könyvtár akkori rendezetlenségének köszönhetően.³ Az 1970-es évek óta nem volt vállalkozó kedvű, magyar történész, aki folytatta volna ezeket a munkákat, közlekedéstörténeti munkák jelentek meg önjáró, *Bucentaurus* hajójával kapcsolatban.⁴ azonban a 2020-as években több publikáció is napvilágot látott Batthyányval kapcsolatban: folyamatban van a Batthyány könyvtárak tartalmi és proveniencia kérdéseinek vizsgálata,⁵ önjáró *Bucentaurus* hajójával, vállalkozásaival és *Widerlegung*

---

² H. Balázs 1975. 156–157.

³ Mialkovszky 1972.

⁴ Bíró 1971., Szócs 2015.

⁵ Hursán 2020. 81-102.

című röpiratával kapcsolatban láttak napvilágot publikációk.⁶ Német nyelven láttak napvilágot rövidebb tanulmányok Batthyány Tivadarral kapcsolatban a 2010-es évek folyamán, ezek közül Gert Polster⁷ és Gerhard Stadler⁸ gazdaságtörténeti fókuszú írásai említésre méltóak.

Az itt röviden felsorolt, a 2020-as éveket megelőző feldolgozások közös vonása, hogy a Polster féle tanulmányt kivéve, nem fordítottak figyelmet Batthyány Tivadar személyes irathagyatékára, elsősorban könyvtári gyűjteményének alapján,⁹ illetve a hajóiról fennmaradt képi ábrázolások felhasználásával igyekeztek az amúgy szerteágazó tevékenységű gróf arcélét megrajzolni. A legfontosabb forráscsoport az említett, és már bizonyos mértékben feltárt könyvészeti anyagon, illetve a hajóépítéshez kapcsolódó képzőművészeti forrásokon túl, az igen gazdag Batthyány családi levéltár (MNL OL P 1313-1342). Ezen belül a Batthyány Tivadarhoz köthető személyes iratok (MNL OL P

---

⁶ Ambrózy 2020 a; Uő 2020 b; Uő. 2022. 4–36; Uő: 2022. 488–502.

⁷ Polster 2014. I. kötet. 203–222.

⁸ Stadler 2014. II. kötet 101–115.

⁹ Batthyány Tivadar bécsi könyvtárának katalógusa: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, Magyar Irodalmi Könyvészet 19. I-II. k. Register sammtlicher in dem Wiener Archiv: Graf Theodor von Batthyany befiendlicher Bücher, Ms Bibl. 2° 2/X Extractus Catalogi Librorum (Batthyany Theodore), Magyar Irodalmi Könyvészet 4-r 1. sz. (Bibl. 4° 1).

1320) és magánlevelezés (MNL OL P 1314) került vizsgálatunk fókuszába, ám ez kiegészült az apa, Batthyány Lajos nádor és a testvérek személyes iratainak és leveleinek szelektív vizsgálatával. Azért, hogy pontosabb képet kapjunk Batthyány Tivadar gazdasági tevékenységéről, a központi adminisztráció iratképző szerveinek levéltári anyagaiba is betekintettünk: Magyar Királyi Kancellária levéltár (MNL OL A 35, A 39), a Helytartótanácsi levéltár (MNL OL C 43, C 63) fondjaiban végeztünk kutatást, térképmásolatokat (MNL OL S) és tervrajzokat (MNL OL T) vontunk be a vizsgálatba, hogy láthatóvá váljanak Batthyány infrastruktúra-fejlesztésre irányuló elképzelései és képet alkothassunk birtokai elhelyezkedéséről, üzemeinek alaprajzairól. Külföldi levéltárak anyagait is felhasználtuk munkánk során, a Wiener Stadt Landesarchiv (WStLA) halotti anyakönyveit, a Hofkammerarchiv (HKA) Münz und Bergwesen iratai közt fellelhető bányamesteri jelentésekből bányáinak és az erre épülő manufaktúráknak a termelési sajátosságait igyekeztünk rekonstruálni. A párizsi Archives Nationales trieszti konzulátusról származó jelentésekben szereplő, Batthyány Tivadarhoz köthető misszilisek feldolgozásával a gróf kereskedelempolitikai vízióit vázoltuk fel.

Számos forrást azonosítottunk és dolgoztunk fel különböző közgyűjteményekben, a teljesség igénye nélkül: a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnokában, a Magyar Műszaki és Közlekedéstörténeti Múzeum Kézirattárában és

Képzőművészeti Gyűjteményében, az Iparművészeti Múzeum Kerámia és Üveggyűjteményében, továbbá az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár kéziratáraiban. Az utóbbi kutatási hely rendkívüli fontossággal bír, ugyanis itt őrzik a Teleki Tékába inkorporálódott, Batthyány Tivadarhoz köthető műszaki és természettudományos könyvtárat és számos további kutatásaink szempontjából jelentős korabeli nyomtatott forrást. Itt található, az eddig a történettudomány által mellőzött, Batthyány Tivadar által, németül írt röpirat, a *Widerlegung*, aminek magyar fordítása és elemzése a disszertáció markáns része.¹⁰

A kutatás eredményei

A levéltári források vizsgálatának köszönhetően számos olyan kutatási eredmény lát napvilágot a disszertáció nyilvánossá tételével, ami által az eddig Batthyány Tivadarról kialakult elnagyolt és hiányos kép teljesebbé válik. Ilyen példának okáért a keresztneve, ami magyar történeti irodalomban

---

¹⁰ Batthyány Tivadar: *Widerlegung des falsch genannten unpartheiischen Worts an die Bürger von Ungarn zur Beherzigung vor des Krönung ihres Königs*. Kiadási hely nélkül, 1790. MTAK Magyar Tört.O.586.

változó alakban, hol Tódor, hol Tivadar formában került elő. Az átvizsgált tetemes mennyiségű francia, német és latin nyelvű misszilis közt elvétve akad pár magyar nyelven megírt levél is, ezekben következetesen Tivadar/Tivador alakban jelenik meg a neve. A dolgozat elkészítése során mi is ezt a névalakot használtuk.

A személyes iratokból és a levelekből kibontakoznak életének azok az aspektusai, amik eddig nem kaptak túlzott figyelmet: tanulmányai, fiatal éve, amikor rövid és sikertelen katonai pályafutásba kezdett, majd az udvari körökben, a civil életben elinduló karrier. Az 1750-es évek elején a kis József főherceg (későbbi II. József) melletti udvari kamarási tisztségben láthatjuk, később az alsó-ausztriai tartományi gyűlésen szerez jogi és ügyintézési gyakorlatot, hogy 1755-56-ban a Bécsi Udvari Kamaránál valóságos belső titkos tanácsosi kinevezést kapjon. Ebben az évben nősül meg, házasságából két gyermeke születik később.

Szimbolikusan, ahogy az 1765-ös év markáns változásokat hozott Magyarországnak számára a Habsburg Monarchia felvilágosult abszolutisztikus fordulatának köszönhetően, Batthyány Tivadar számára is jelentős fordulat állt be az életében. Apja halálával kiterjedt birtokrendszert, uradalmakat, bányákat és nem mellesleg szép summát kötelezvényekben

örökölt,¹¹ ami a Magyar Királyság ötven legnagyobb birtokállománnyal rendelkező földbirtokosának egyikévé tette.¹² Új kinevezést is kapott ez évtől, a Magyar Királyi Kancellária tanácsosa lett és figyelme egyre inkább a saját birtokain folyó gazdálkodás irányába fordult. Az apjától, az utolsó nemzeti nádortól, a magyar nemesség bankárjának is nevezett, Batthyány Lajostól örökölt tetemes mennyiségű pénzt borostyánkői réz-, kén-, antimonbányáinak modernizációjára és a termelés fokozására fordította. Komplex gazdasági tevékenységet folytató, a nyersanyag-kitermelést, az árucikkgyártást és a kész termékek szállítását, piaci elhelyezését egy folyamatként, egységként kezelő áruterelésbe fogott. A kitermelt kén vitriolmanufaktúráiban dolgozta fel és beszállítóként a bécsi hadszertár lőpor hivatalának szállított. A rezet lipótfalvi rézárúmanufaktúrájában dolgozta fel, ún. nürnbergi árut: gombostűt, gyűszűt, csengőt, gyertyatartót és egyéb fémárukat előállítva.¹³

---

¹¹ MNL OL P 1313 Majoratus 68. d. 1–12. no. 8–9. Batthyány Lajos utáni osztály.

¹² Fónagy 2013. 772–773.

¹³ MNL OL C 64 Departamentum commerciale 1786. No. 25 A. pos. 86. Manufaktúratabella Batthyány Tivadar lipótfalvi tű és sárgaréz-manufaktúrájához.

MNL OL C 64 Departamentum commerciale 1787. No. 1 7. pos. 19. 82, 83. Manufaktúra-tabellák a borostyánkői kén- és vitriolmanufaktúrához.

1769-ben indította el legjelentősebb ipari vállalkozását, a lipótfalvihoz hasonló, de léptékekkel nagyobb – csúcsidőben, az 1770-es években mintegy 600 főt foglalkoztató – sárgarézolvasztóját, réz- és vasárúüzemét. Birtokba kerülést követően fontos átalakításokat végzett, új üzemegységet építtetett és a nürnbergi áruk mellett, kardpengék, szerszámacél gyártásra is alkalmassá tette a már-már gyárként üzemelő nadelburgi üzemkomplexumot. Az üzem protoindusztriális keretek közt, külföldi mestereket alkalmazva, és nekik külön szociális létesítményeket: templomot, vendéglőt, iskolát biztosítva működött. Ugyanebben az évben, 1769-ben bekapcsolódott a Temesvári–Trieszti Kereskedelmi Társaságba, aminek részvényese lett, elsősorban azért, hogy termékeit a Balkán, a Fekete-tenger és egyre inkább az Adria felé értékesíthesse. Átgondolt terjeszkedési pálya volt ez, amit az is bizonyít, hogy „jó érzékkel”, 1766-ban megvásárolta Ozály, Brod és Grobnik uradalmakat, amik a Kulpa folyó mentén, Fiuméhez 1-2 órányi kocsútra terültek el.¹⁴

Ehhez a birtoktesthez kötődik az 1770-es évek második felétől jelentkező vonzalma a hajóépítéshez. Károlyváros ekkoriban központi szerepet töltött be a térségben a folyami hajók építésében és Batthyány közeli birtokosként itt kezdte el hajóépítői, hajótervezői karrierjét. Az 1780-as évekre több

---

¹⁴ MNL OL P 1320 5.d. s. fol. 61.

keményfából készült, rajnai típusú vitorlást is megépíttetett, melyekkel a Kulpán, a Száván és a Dunán szállította áruit Bécs és Károlyváros közt.¹⁵ Ehhez számos folyószabályozási munkát is elvégzett a Kulpán. Visszatérő panasza leveleiben és *Widerlegung* c. röpiratában, hogy Brod birtokáig (ma: Horvátország, Brod na Kupi), ami már csak egy órányi kocsi útra található Fiumétől nem sikerül a Kulpa folyót hajózó csatornává alakítani.¹⁶

A források tükrében Batthyáynak, aki ezer szálon kötődött Fiuméhez, jelentős szerepe volt abban, hogy Fiume a Magyar Korona országaihoz csatoltatott.¹⁷ Fiume város tanácsa, hálájáról tanúskodó levelet, a városi tanácsban pedig állandó helyet biztosított, a Fiumében palotával, így polgárjoggal is rendelkező gróf számára, aki tagja volt a Horvát Királyi Tanácsnak is. Az 1777-1778-as évek folyamán Saint Sauveur francia trieszti konzullal folytatott levelezéséből kiderülnek a térségre vonatkozó kereskedelempolitikai tervei, a Száva és Kulpa menti térség vízi úton történő bekapcsolása a tengerpart kereskedelembé. Ehhez persze jelentős tőkebefektetésre lett volna szükség és Batthyány láthatóan mindent megtett a

---

¹⁵ Archives Nationales (Paris), AE/B/I 1084, Reg. 3. 1777–1778. Correspondances consulaire, Trieste fol. 67. Batthyány Tivadar levele Saint Sauveur konzulnak, Bécs 1777. január 15.

¹⁶ Batthyány 1790. 305. A vonatkozó oldalszám a disszertációban szereplő magyar fordításra vonatkozik.

¹⁷ Fest 1916. 250.

francia befektetők itteni beruházásainak elősegítésére. Ebbe még az is belefért volna, hogy Fiume szabadkikötőben a francia kereskedelem faktorai előnyöket élvezhessenek, természetesen jelentős mértékben növelve a magyar árukivitel, aminek Batthyány termékei is, főként a fémárak, a gabona, az élőállat és hajója, (szlavóniai tölgyerdőiből jobbágyi robottal kitermelve) lettek volna a kezdeti exportcikkei. A kezdeményezés a trieszti kormányzó, Zinzendorf és más udvari gazdasági döntéshozók ellenérdekeltsége miatt nem valósult meg, azonban Batthyány élénk érdeklődése a vízi közlekedés és a hajózás iránt töretlen maradt.

Valamikor az 1780-as évek végén – minden bizonnyal nem függetlenül a kirobbant török háborútól, amit elhibázott és a kereskedelemre káros következményei miatt elítélt – hajóépítő üzemeit a pozsonyi Duna szakaszra telepíti.¹⁸ Ekkor kezd el kísérletezni, később *Bucentaurusra* keresztelt, folyásiránnyal szemben közlekedni képes, önjáró hajójával. A dolgozatban igyekeztünk alaposan körüljárni a 18. század második felére jellemző vízi teherszállítási körülményeket, és annak ellenére, hogy nem ismeretesek eddig a *Bucentaurus* meghajtására

---

¹⁸ Számos metszet megörökítette hajóácstelepeit: Batthyány Tivadar pozsonyi hajóácstelepe: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Képzőművészeti Gyűjtemény, No. 14719.

vonatkozó műszaki leírások, tervrajzok, megkíséreltük modellezni a nevezetes, a hajót mozgásba hozó, *Batthyanyshes Wassermaschine* működési elvét, lehetséges kialakításait analógiák, illetve a korszakban létező és használatban lévő technológiai megoldásokat figyelembe véve. A hajót európai példákat alapul véve élőállatok – feltehetőleg lovak – erejét felhasználva a hajótestben elrejtett szárazmalmok segítségével hozták mozgásba, olyan módon, hogy a malmok áttételeken keresztül lapátkerekeket mozgattak. A hajó előre és hátra is képes volt haladni és a tervek szerint vontatóhajóként üzemelt volna. A legutolsó híradás a nevezetes vízi alkalmatosságokról a 19. század elejéről származik, és ahogy a közlekedéstörténeti feldolgozásokból is kiderül a találmánynak, ami szabadalmi védelmet is kapott, nem sikerült forradalmasítania a hajózást.¹⁹ Sem a befektetők nem kapkodtak, hogy tőkéjüket a hajózás ilyen válfajában kamatoztassák, sem Batthyány utódai és családja – a nevezetesebb bemutatók idején Batthyány Tivadar már majdnem 70 éves – nem láttak fantáziát a *Bucentaurus* további népszerűsítésében, kereskedelmi célú használatában, fejlesztésében.²⁰

A disszertáció jelentős részét teszi ki Batthyány 1790-ben megjelent politikai röpiratának, a *Widerlegung*nak az

---

¹⁹ MNL OL P 1313 Majoratus 62. d. 28. 114. 1793. június 17. A *Bucentaurus* szabadalmi levele.

²⁰ Ambrózy 2020.

elemzése és magyar fordítása. A gróf, aki fiatal kamarásként sárkányrepülőt (vagy valami ehhez hasonló papírrepülőt) ajándékozott a kiskorú József főhercegnek negyven év múlva dühös röpiratban rohan ki ellene: örültnek, despotának, „török szultánnak” nevezi az immár császár és király, II. Józsefet, és kikel abszolutista politikája ellen. Az infrastrukturális és gazdasági elmaradottságon, valamint a társadalomszerkezet megrogzult képletein megítélése szerint is szükséges változtatni, azonban elutasítja a jozefinus rendszer jobbágyprogramját, adóztatását, kereskedelempolitikáját, legalábbis. Világlátása és politikai programja ötvözi a rendi nacionalizmus érdekvédő programját és a felvilágosult rendiség gazdasági modernizációs elképzeléseit. A késő tereziánus és a jozefinus gazdaságpolitikai folyamatokra elsősorban magyar arisztokratáként, földbirtokosként reagált, és egyszersmind ismerve a magyar közviszonyok lassan mozdítható valóságát és az azt keretező törvényi, rendi alkotmány nyújtotta háttérrel, elutasította a felvilágosodás szabadságot ígérő, egyenlősítő vonásait.

Az idős gróf egyik utolsó, töredékben maradt levelében, melyet magyarul fogalmazott meg, a könyvtáráról és öreg napjairól ír és tudósítja a levél ismeretlen címzettjét, hogy immár felhagy mindenféle kísérletezéssel, a lótarással és idős

napjait könyvei közt tölti legszívesebben.²¹ Nem világos kinek hagyományozza hosszú időn keresztül gyűjtött könyveit, bibliotékáját. Szeretett lányának Eleónórának? Vagy Tonerlnek becézett és mostohán kezelt fiával békült meg öreg korára? A disszertáció számos kérdést nyitva hagyott, amiket további kutatásnak kell tisztázni.

További kutatási irányok

Itt a tézisfüzet záró passzusaiban két készülő nagyobb lélegzetvételű, Batthyány Tivadarral kapcsolatos munkáról van lehetőségünk beszámolni. 2023/24-ben jelenik meg előre láthatólag az itt, a disszertációban is közölt Batthyány Tivadar által írt *Widerlegung* című röpirat magyar fordításának kritikai szempontú forráskiadása. A másik nagyobb munka, ami Batthyány Tivadart állítja fókuszba jelen dolgozat monografikus igényű átdolgozása lesz, amit a közel jövőben tervezünk publikálni. Ehhez természetesen további levéltári források és szakirodalom bevonása szükséges, hiszen jelen dolgozat célkitűzéseiben vállaltak szerint is csak egy kis szeletét volt képes bemutatni Batthyány Tivadar életének. A biográfia a modern történetírói gyakorlat értelmében egyben

---

²¹ MNL OL P 1314 Nr. 66.672. A levél töredékes nehezen olvasható, egy oldal maradt fenn belőle, címzés, dátum nélkül.

korrajz is, melyben a művelődéstörténeti, társadalomtörténeti aspektusok is fontos szerephez jutnak.

A Batthyány testvérek és Batthyány Tivadar szűkebb családjának digitálisan rögzített, francia, német, latin és csak kis részben magyar nyelven íródott levelei további feldolgozásra várnak. A dolgozat megírása során egy, a Batthyány Tivadarhoz kötődő, a gróf uradalmait és vállalatait, illetve azok irányítását fókuszba helyező gazdaságtörténeti elemzést igyekeztünk elvégezni, de közben törekedtünk arra is, hogy a feldolgozott levél- és kéziratári anyagból – akár csak jelzés értékűen – de nyilvánvalóvá váljon Batthyány művelődéstörténeti jelentősége, a korszak legmodernebb műszaki vívmányaira való nyitottsága. Egy későbbi monográfiává való átdolgozás során az életút számos, itt csak nagyvonalakban megrajzolt aspektusát szükséges lesz pontosítani, alaposabban kibontani, illetve az itt – egy biográfiához mérten – részletesebben tárgyalt témákat pedig muszáj lesz szintetizálni, lényegre törően sűríteni.

Talán közhely, de ettől még igaz, hogy az itt felvázolt történeti probléma – egy 18. század második felében aktív gróf tevékeny életszakaszának – megvilágításával több kérdés merült fel, mint amit sikerült megválaszolni. Ilyen további kutatást igénylő részlet többek között Batthyány tanulmányainak és esetleges külföldi (tanulmány)útjainak a feltérképezése. Sem az általunk eddig feldolgozott misszilis

anyag sem a többi, fentebb részletesen kifejtett forrás nem adott megnyugtató választ ezekre a, gróf későbbi világlátását meghatározó kérdésekre. A feleségére gyermekire vonatkozó és a családon belül kialakult – minden bizonnyal anyagi természetű – konfliktusok részletesebb feltárására is szükség lenne, hogy világossá váljon miért lányát nevezi meg örökösének elsőszülött fiával ellentétben. Ehhez feleségének, Esterházy Filippinának a németül írt, gyöngybetűs levelezési anyagát és gyermekeinek misszilis-hagyatékát szükséges feldolgozni. Batthyány Tivadarnak úgy tűnik testvéreivel sem volt mindig felhőtlen a viszonya, elsőszülött bátyját, a hercegi rang birtokosát és a hitbizomány birtokosát, Ádám Vencelt „rossz alkotmánynak” nevezi, aki mindig az uzorás markában van. A köztük kialakult viszonyt is érdemes lenne alaposabban megvizsgálni, amely kutatásokat a levelezési anyagban (P 1314) illetve a testvérek személyes iratainak vizsgálatával tervezzük elvégezni.²² Intézménytörténeti szempontból is rejteget további kutatni valót a Batthyány család misszilis gyűjteménye: rengeteg, eddig mélységében feldolgozatlan levél reflektál Batthyány Tivadar pályájának itt csak vázlatosan bemutatott szakaszára, az Udvari Kamaránál és a Magyar Udvari Kancelláriánál eltöltött időkre, az ott

---

²² Batthyány Ádám Vencel, horvát báni helytartó levelei és személyes iratai MNL OL P 1316 (1693–1784) 43. d–51. d. Series Missilum; Batthyány József hercegprímás személyes iratai MNL OL P 1318 1. d–8. d; Batthyány Fülöpöre vonatkozó osztályiratok: MNL OL P 1313 Majoratus 68. d. 33 A–E.

bekövetkezett személyi változásokra, döntéshozatali mechanizmusokra. A Horvát Királyi Tanácsban betöltött, illetve a Temesvár-Trieszti Kereskedelmi Társaságban játszott szerepe sem tisztázott kellően.

További ígéretes, a folyószabályozással és vízepítési munkálatokkal kapcsolatos anyagok találhatóak a Helytartótanácsi Levéltár C 127 és C 128 jelzetei alatt. Ezen iratcsoportok az 1773-1788-ig fennálló *Directio navigationis*, és az abból 1788 után kialakuló *Directio in hydraulicis et aedilibus* – voltaképpen vízügyekkel és hajózással foglalkozó – ügysztyályaihoz tartoznak és további adalékkal szolgálhatnak Batthyány horvátországi infrastruktúra-fejlesztési munkálataira éppúgy, mint a késő 18. századi folyószabályozás és tájformálás általános tendenciáira.

Ismereteink szerint, külföldi levéltárak egyes iratcsoportjai is rejtenek további, témánk szempontjából releváns információkat; ilyen például a Zágrábi Levéltár (Državni Arhiv u Zagrebu) *Consilium Croaticum* iratai, amik között szintén akadhatnak figyelemre méltó anyagok, mivel a gróf az 1770-es években, az időszakosan az 1767–1779 között fennálló Horvát Királyi Tanács (egyes helyeken a régebbi szakirodalomban Horvát Helytartótanács) tagja volt, és feltételezhetően előfordulhatnak a fiumei kereskedelmi tevékenységét illetően is források.

Számos fontos irat található a Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Protokolle der Kabinetkanzlei anyagai között, a Hofkammerarchiv tervtárában, és ugyanitt bányavállaltokra vonatkozó dokumentumok, jelentések a Münz- und Bergwesen iratanyagában. A borostyánkői bányászati üzemére a már fentebb említett manufaktúra-tabellákat, melyek a Helytartótanácsi Levéltár C 64. (*Departamentum commerciale*) állagában találhatók érdemes összevetni a Szlovák Nemzeti Levéltár, Selmecebányai Állami Központi Bányalevéltárának (Slovenský národný archív, Ústredný banský archív Banská Štiavnica) irataival a teljesebb kép megrajzolásához.

Úgy véljük az itt vázaltszerűen felsorolt, eddig fel nem dolgozott forrásokkal kiegészítve egy kerek és a modern biográfia-írás normáihoz illeszkedő életrajz készülhet el erről a sok tekintetben egyedülálló életútról. Batthyány Tivadar biográfiájának megírásával pedig tovább pontosíthatnánk azt az olykor elnagyolt és sokszor torz képet, ami a 18. század végi magyar arisztokrácia megítélését illeti a magyar történetírásban.

Bibliográfia

Levéltári és kéziratári források

Archives Nationales (Paris), AE/B/I 1084, Reg. 3. 1777–1778.

Correspondances consulaire, Trieste fol. 67.

Batthyány Tivadar levele Saint Sauveur konzulnak,
Bécs 1777. január 15.

Batthyány Tivadar bécsi könyvtárának katalógusa: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, Magyar Irodalmi Könyvészet 19. I-II. k. Register sammtlicher in dem Wiener Archiv: Graf Theodor von Batthyany befreundlicher Bücher, Ms Bibl. 2° 2/X Extractus Catalogi Librorum (Batthyany Theodore), Magyar Irodalmi Könyvészet 4-r 1. sz. (Bibl. 4° 1).

Batthyány Tivadar pozsonyi hajóacstelepe: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Képzőművészeti Gyűjtemény, No. 14719.

Batthyány Tivadar: *Widerlegung des falsch genannten unpartheiischen Worts an die Bürger von Ungarn zur Beherzigung vor des Krönung ihres Königs*. Kiadási hely nélkül, 1790. MTAK Magyar Tört.O.586.

MNL OL C 64 Departamentum commerciale 1786. No. 25 A.
pos. 86. Manufaktúratabella Batthyány Tivadar
lipótfalvi tú és sárgaréz-manufaktúrájához.

MNL OL C 64 Departamentum commerciale 1787. No. 1 7.
pos. 19. 82, 83. Manufaktúra-tabellák a borostyánkői
kén- réz- és vitriolmanufaktúrához.

MNL OL P 1313 Majoratus 62. d. 28. 114. 1793. június 17. A
Bucentaurus szabadalmi levele

MNL OL P 1313 Majoratus 68. d. 1–12. no. 8–9. Batthyány
Lajos utáni osztály.

MNL OL P 1314 Nr. 66.672. A levél töredékes nehezen
olvasható, egy oldal maradt fenn belőle, címzés,
dátum nélkül.

MNL OL P 1320 5.d. s. fol. 61. Birtok intabuláció 1766.

Szakirodalom

Ambrózy Gábor: Az antijozefinista Batthyányak: Batthyány
József és Batthyány Tivadar röpiratai az 1780-as évek
politikai irodalmának tükrében. In: KRE-DIT,
Különszám 1. 2022. 4–36;

Ambrózy Gábor: Excentrikus álmodozó vagy racionális
gazdálkodó: Gróf Batthyány Tivadar (1729–1812)
pályaképe és gazdasági lehetőségei. In: Dezső Tamás,

- Pócza István: Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2020/2021. Budapest, Batthyány Lajos Alapítvány, 2022. 488–502.
- Ambrózy Gábor: Malomszerkezet mozgatta hajók I. rész: A mechanikus meghajtású hajó történetének rövid áttekintés. *Természet Világa*, 151. évfolyam 9. szám, 2020. 386–392.
- Ambrózy Gábor: Malomszerkezet mozgatta hajók II. rész: Egy vállalkozó magyar főnemes hajózási kísérletei a XVIII. század végén, *Természet Világa* 151. évfolyam 10. szám 2020. 457–462.
- Bíró József: Batthyány Tódor hajóépítő és hajózási kísérletei, In: Czére Béla (szerk.): *Közlekedési Múzeum Évkönyve 1. 1896-1971*. Budapest, Közlekedési Dokumentációs Vállalat, 1971.
- Bödeker, Hans Erich: *Biographie schreiben*, Göttingen, Wallstein Verlag, 2003.
- Fest Aladár: Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól, *Századok*, 50. évf. 1916. 4-5 szám.
- Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában: Adattár I-II. Budapest, MTA BTK TTI, 2013. 772–773.

- H. Balázs Éva: A francia–magyar kapcsolatok egy rendhagyó fejezete. in: Köpeczi Béla, Sziklay László (szerk.): „*Sorsotok előre nézzétek*” *A francia felvilágosodás és a magyar kultúra*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. 145–163.
- Hursán, Szabolcs: Batthyány-könyvtárak adományozása a Magyar Tudós Társaságnak 1838–39-ben. In: Rózsa, Sándor (szerk.) *Doktorandusz hallgatók VII. és VIII. Konferenciájának tanulmányai* Eger, Líceum Kiadó, 2020. 81-102.
- Loriga, Sabina: La biographie comme problème, In: Revel Jacques: *Jeux d'échelle. La micro-analyse a l'expérience*. Párizs, 1996. 209–231.
- Mialkovszky Mária: *Batthyány Tódor gróf gazdasági és művelődéstörténeti jelentősége*, Doktori disszertáció, ELTE 1972.
- Polster, Gert: Theodor Graf Batthyány (1729–1812). In: Kropf, Rudolf (Hrsg.) 2014. I. kötet. 203–222.
- Röckelein, Hedwig: *Biographie als Geschichte*, Tübingen, 1993.
- Stadler, Gerhard: Die „Nadelburg“ zu Lichtenwörth unter Theodor Graf Batthyány. In: Kropf, Rudolf (Hrsg.) *Die Familie Batthyány*, Eisenstadt, 2014. 101–115.

Szőcs Géza: *Batthyány Tódor album*, Irodalmi Jelen, Bécs, 2015.

Ambrózy Gábor publikációs listája:

Ambrózy Gábor: Az antijozefinista Batthyányak: Batthyány József és Batthyány Tivadar röpiratai az 1780-as évek politikai irodalmának tükrében. *KRE-DIT: A KRE-DOK ONLINE TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA* 2022. Különszám pp. 4-36.

Ambrózy Gábor: Kurucz György (szerk.): Technológiai utazás a modern kor hajnalán. Válogatás Gericcs Pál és Lehrmann József georgikoni professzorok nyugat-európai jelentéseiből és naplóból (1820–1825) *SZÁZADOK* 156 / 5. 2022. 1065-1067.

Ambrózy Gábor: Excentrikus álmodozó vagy racionális gazdálkodó: Gróf Batthyány Tivadar (1729-1812) pályaképe és gazdasági lehetőségei. In: Dezső, Tamás; Pócza, István (szerk.): *Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2020/2021*. Budapest, Batthyány Lajos Alapítvány, 2022. 488-502.

Ambrózy Gábor: Malomszerkezet mozgatta hajók I. rész: A mechanikus meghajtású hajó történetének rövid

áttekintése. *TERMÉSZET VILÁGA*. 151. 2020. 386-392.

Ambrózy Gábor: Két agrártanulmányút tanulsága a 19. századból.: Kurucz György: „Kedves Hazámfiái, mozdulni kell...” Georgikoni peregrinatio oeconomica a 19. század elején. 2020 *ÚJKOR.HU - A VELÜNK ÉLŐ TÖRTÉNELEM* 2020. 5 p.

<http://ujkor.hu/content/ket-agrartanulmanyut-tanulsaga-a-19-szazadbol-recenzio>

Ambrózy Gábor: Viaszba rejtett életrajzok – Sokpecsétés oklevelek 1440-ből. *ÚJKOR.HU - A VELÜNK ÉLŐ TÖRTÉNELEM*, 2020. 4 p.

Ambrózy Gábor: MALOMSZERKEZET MOZGATTA HAJÓK II. rész: Egy vállalkozó magyar főnemes hajózási kísérletei a XVIII. század végén, *TERMÉSZET VILÁGA*. 151 2019. 457-462.

Ambrózy Gábor: Erdély arany(érc) kora - Nemesfémányászat és pénzügyigazgatás. *ÚJKOR.HU - A VELÜNK ÉLŐ TÖRTÉNELEM* 2019. 5 p.

<http://ujkor.hu/content/erdely-aranyerc-kora-nemesfembanyaszat>

Ambrózy Gábor: Humboldt Poroszországa - Tudomány, oktatás és államérdek. *NAPI TÖRTÉNELMI FORRÁS (PORTÁL)* 2019. 4 p.

<https://ntf.hu/index.php/2019/12/11/humboldt-porosorszaga-tudomany-oktatas-es-allamerdek-recenzio/>

Ambrózy Gábor: Gróf Batthyány Tivadar Bucentaurus hajójának rekonstrukciós lehetőségei. In: Furkó, Bálint Péter (szerk.): *Az önképtől és tudásreprezentációtól a hatalommegosztásig: tanulmányok a bölcsészettudomány, a hittudomány és a jogtudomány területeiről*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2019. 37-61.

Ambrózy Gábor, Kiricsi, Ágnes: A sarki jég fogságában: A német és az osztrák-magyar expedíciók tudományos eredményei. *TERMÉSZET VILÁGA* 150. 2019. 50-55.

Ambrózy Gábor: Gróf Batthyány Tivadar vállalkozó főnemes és hajóépítő. In: Koncz, István; Szova, Ilona (szerk.): *PEME XVI. PhD - Konferencia: A 15 éves PEME XVI. PhD - Konferenciájának előadásai* (Budapest, 2018. április 11.) Budapest, Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület, 2018. 183-192.

Wagana, Njeri Anne (Fordító) A krisztológia helyzete Afrikában: Krisztus a tökéletes vezető és az ideális férj. *THEOLOGIAI SZEMLE* 61. 2018. 148-151.

Ambrózy Gábor: A Bucentaurus, Batthyány Tódor önjáró hajója. In: Fülöp, József; Mészáros, Márton; Tóth, Dóra (szerk.): *A szél fúj ahová akar: Bölcsészettudományi dolgozatok.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, Károli Gáspár Református Egyetem, 2016. 192-201.